

**ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ**

**УДК 351: 377**

**ПИЖИК ІВАН МИХАЙЛОВИЧ**

***Політико-правові проблеми формування соціальної держави  
в Україні***

**Спеціальність: 12.00.13 – правові проблеми політичних  
інститутів та процесів**

**АВТОРЕФЕРАТ**  
**дисертації на здобуття наукового ступеня**  
**кандидата юридичних наук**

**Одеса - 2001**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії, теорії держави і права та адміністративного права правничого факультету Національного університету "Острозька Академія".

**Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України, Перший заступник Голови Верховної Ради України  
Медведчук Віктор Володимирович

**Офіційні опоненти:**

доктор юридичних наук, професор Додін Євген Васильович, Одеська державна юридична академія, завідувач кафедри морського та митного права;

кандидат юридичних наук, доцент Ярмак Христофор Петрович, Одеський інститут внутрішніх справ, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності.

**Провідна установа:** Університет внутрішніх справ, м. Харків

Захист відбудеться "16" березня 2001 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 41.086.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук при Одеській державній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі Одеської державної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "15" лютого 2001 року.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

*Актуальність теми дослідження.* Процеси суспільних і державних перетворень, що відбуваються нині в Україні, обумовлюють, необхідність не лише загального визначення тих чи інших пріоритетів у державному розвитку, але й чіткого усвідомлення того, що саме становлять собою завдання та цілі, які ми прагнемо реалізувати в ході державотворення. Особливої ваги зазначене завдання набуває в світлі прийняття Конституції України 1996 року, згідно якої (стаття 1) закріплено положення про те, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, правовою та соціальною державою. Якщо поняття суверенності, незалежності та демократії достатньо глибоко вивчені в сфері політико-правових досліджень, то такі сутності як “соціальна” та “правова” держава ще й досі перебувають у якості об’єкта наукових дискусій.

Необхідність звернення до проблем становлення і розвитку соціальної правової держави в світлі її взаємодії з громадянським суспільством визначається ще й тим, що у зарубіжній правовій та політичній практиці всі ці поняття є не лише одними з центральних та найдискусійніших, але й такими, що набули свого реального практичного втілення (Швеція, ФРН, Данія). До того ж навіть на суто термінологічному рівні вони зустрічаються в конституціях таких держав, як ФРН, Іспанія, Італія, Греція. Щодо правового аспекту реалізації концепції соціальної держави, чи, як її визначили К.Арндт та Д.Клінк, “соціальної правової держави”, то визнання на міжнародно-правовому рівні (Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація соціального прогресу та розвитку, Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Європейська Соціальна Хартія) сукупності соціальних зобов’язань як безпосередніх обов’язків держави, фактично заклало необхідні правові основи для руху у цьому напрямі. Стосовно ж політичного аспекту підвищення актуальності науково-теоретичних розробок проблем соціальної правової держави, то здебільшого він пов’язаний з тим, що з середини 70-х – початку 80-х років XX століття, в політичному житті переважної більшості розвинутих держав намітилась потужна тенденція до переорієнтації від ліберальних до соціал-демократичних цінностей, від суто представницької форми демократії до, так званої, демократії соціального партнерства, внаслідок чого класичний соціал-демократичний ідеал “солідарного суспільства” було значно наближено до ідеалу соціальної держави. Яскравим підтвердженням наведеної тези є, зокрема, Стокгольмська декларація 1989 року.

Визначаючи ступінь актуальності вибраної для дисертаційного дослідження теми, слід наголосити на тому, що сьогодні ми стаємо свідками швидкого опанування ідеєю соціальної держави не лише української наукової спільноти, але й українського політичного простору. Так чи інакше, але принципи соціального захисту, акцентація на

обов'язках держави щодо забезпечення певних мінімальних стандартів добробуту своїх громадян закріплені у програмних документах майже всіх політичних партій, суспільних та громадських рухів. При цьому головний наголос робиться на розв'язанні проблем соціальної справедливості, урівноваженій податковій політиці, рівних правах і можливостях для всіх членів суспільства, проведенні послідовної політики соціального захисту, налагодженню дієвої системи соціального партнерства, створенні гідних умов для існування вільної людини.

Разом з тим подібна політична популярність теми соціальної держави призводить до того, що часто під цими гаслами державотворчості робляться спроби нав'язати країні ідею повернення до колишньої радянської системи планової економіки та державної опіки над всіма сферами суспільного життя, коли людина перетворюється на об'єкт постійного державного контролю. Подібні політичні дії видаються вкрай небезпечними, оскільки акцентування на сучасних проблемах і негараздах з метою отримання швидких політичних дивідендів фактично дискредитує саму ідею соціальної правової держави, що може призвести до значних змін у суспільній політико-правовій свідомості значної кількості громадян України.

З огляду на сказане, особливого звучання набуває проблема взаємозв'язку між соціальною та правовою державою, з одного боку, та між соціальною правовою державою і громадянським суспільством, з іншого. Актуальність першого кола проблем пов'язується з тим, що, аналізуючи забезпечення такого важливого принципу правової держави, як верховенство права і закону (адже в ідеалі норми права і закона мають збігатись), ми повинні постійно тримати в полі зору те, що, по-перше, права людини і громадянина далеко не обмежуються виключно сферою політичних та громадянських прав, а, по-друге, те, що ідея правової держави передбачає не лише законодавчу фіксацію і нормативне закріплення певного кола прав, але й наявність дієвих механізмів правозабезпечення. Тобто, такі права, що зафіксовані в розділі II Конституції України, як право на працю (стаття 43), право на відпочинок (стаття 45), право на соціальний захист (стаття 46), право на житло (стаття 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48), право на освіту (стаття 53) мають бути не лише задекларованими, але й забезпеченими з боку державної влади. Однак подібне тлумачення принципів правової держави, коли вона бере на себе значні соціальні зобов'язання і починає діяти в режимі соціальної держави, одразу ж висвітлює перед нами надзвичайно важливу проблему визначення політико-правових та соціально-економічних меж, аби державна турбота не перетворилася на державну опіку, і врешті-решт – на прямий чи побічний державний примус.

Вирішення цієї проблеми передбачає вже не просто аналіз державної влади як такої, а її розгляд у ставленні до суспільства, а, точніше, навіть до громадянського суспільства. Справа в тому, що відповідно до позиції, яку обстоюють поважні вітчизняні

та зарубіжні фахівці, між ідеями правової та соціальної держави існує певна суперечність, яка не може бути вирішена виключно на державному рівні: проголошуючи свободу, безпеку та права особи найвищою цінністю, правова держава не передбачає необхідності реалізації такої дії, як опіка щодо забезпечення добробуту громадян, водночас як соціальна держава ставить це у якості своєї головної мети. Тобто, для розв'язання цієї суперечності ми маємо звертатися не просто до чистих концепцій правової та соціальної держави, а вводити у цю політико-правову структуру ще й такий елемент, як громадянське суспільство.

Фактично зазначена проблема ще не ставала предметом окремого правового розгляду в сучасній вітчизняній науці. Але її ігнорування видається недоречним, оскільки йдеться не просто про досягнення науково-теоретичної повноти, а про правове та політичне майбутнє Української держави. Все це обумовлює як важливість проведення ретельних політико-правових досліджень у цьому напрямі, так і актуальність обраної дисертантом теми.

*Об'єктом дослідження* в дисертації є специфічні політико-правові відносини, що формуються між державою та суспільством у процесі розбудови правової та соціальної держави, які обумовлюють як зовнішній та внутрішній курс спрямованості політико-правової діяльності державної влади, так і ті властивості, що характеризують зв'язок між державою і суспільством. *Предметом дисертаційної роботи* є дослідження історичної генези, теоретичного розвитку, принципів та закономірностей функціонування механізмів взаємодії соціальної правової держави і громадянина, з одного боку, і держави та громадянського суспільства, з іншого, в процесі становлення і змістовного політико-правового втілення теорії правової та соціальної держави.

*Ступінь дослідження теми.* Висвітлення проблем соціальної правової держави та її взаємодії з громадянським суспільством розгорталося як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій та політичній науці впродовж кількох етапів. По-перше, слід звернути увагу на те, що виникнення самого поняття соціальної правової держави є доволі пізнім результатом політико-правових досліджень. До цього історико-правова перспектива надає нам цілу низку окремих розробок проблем правової держави, забезпечення принципів верховенства права та гарантування основних прав людини і громадянина. Але здебільшого у всіх цих працях проблеми відповідальності держави за рівень добробуту своїх громадян, виконання нею цілого ряду соціальних функцій залишалися поза увагою науковців. По-друге, необхідно вказати на те, що розробки проблем розбудови правової, соціальної держави та громадянського суспільства, як правило, становили собою елементи різних наукових програм, і питання щодо їх взаємодії порушувалися вкрай рідко.

Багато в чому характер наукового дослідження дисертаційної теми змінювався під впливом цілого ряду економічних, політичних та соціальних обставин. Так, скажімо, в

періоди орієнтації на ліберальні пріоритети (максимально вільний і фактично неконтрольований ринок, обмеження ролі держави і зведення її до виконання функцій "нічного сторожа") ідеї соціальної держави, як правило, набували другорядного значення. Ця ситуація спостерігалась і в українській правовій і політичній науці, коли з початку - до середини 90-х років проблеми соціальної держави відійшли на другий план порівняно з дослідженням питань розбудови правової держави.

Проте, оскільки проблематика взаємодії соціальної правової держави та громадянського суспільства нерозривно пов'язана з процесом проведення загальних досліджень у галузі теорії держави і права, правових проблем політичних процесів та інститутів, то висвітлення її окремих аспектів було відображено у працях таких відомих представників української науки, як В.Авер'янов, О.Андрійко, В.Андрущенко, Ю.Грошевий, А.Засць, Ф.Кирилюк, М.Козюбра, А.Колодій, В.Кремень, А.Москаленко, Є.Назаренко, Н.Ніжнич, В.Опришко, М.Орзіх, В.Погорілко, П.Рабінович, Ф.Рудич, О.Семків, О.Скакун, Є.Тихонова, Ю.Тодика, В.Цветков, М.Цвік, В.Шаповал, Ю.Шемшученко.

Щодо західної правової та політичної науки та тих досліджень, до яких звертався дисертант, то серед авторів цих розробок слід відзначити імена Р.Дарендорфа, Р.Нозіка, Д.Ролза, В.Цапфа, А.Альбрехта, Е.Арато, Д.Когена, Д.Б'юкенена, Д.Розаті, А.Кайзера, Е.Гелнера, Р.Патнема, Р.Дворкіна, Д.Трубека. Специфічні проблеми взаємодії правової держави та громадянського суспільства досліджувались у працях В.Борисова, Є.Головахи, В.Литвина, В.Якушика, В.Мальцева, О.Анісімова, І.Бекешкіної. Також у безпосередньому зв'язку з розглядуваною нами темою соціальної держави на особливу увагу заслуговують теоретичні дослідження В. Бабкіна, О.Скрипнюка, В.Гейця, А.Гальчинського, А.Жалинського, І.Ледяха, які активно розробляють ідею соціальної держави.

Специфіка процесів розбудови правової та соціальної держави в загальному контексті тенденцій політичного розвитку України та її подальших перспектив досліджується у працях А.Білоуса, М.Поповича, В.Журавського, А.Матвієнко, А.Селіванова, С.Рябова, В.Бурмістрова, Ю.Димитрова. Однак, незважаючи на те, що окремо взяті проблеми правої держави та громадянського суспільства нині все частіше стають предметом пильної уваги чисельних дослідників, не можна не сказати про те, що у вивченні питань становлення і розвитку України як соціальної держави, і особливо проблеми взаємодії соціальної правової держави та громадянського суспільства існує багато науково-теоретичних прогалин.

Наведені положення щодо ступеня розробки дисертаційної теми дозволяють констатувати необхідність проведення подальших комплексних розробок у цьому напрямі правових і політичних досліджень, що якраз і обумовило звернення здобувача до проблем становлення і розвитку соціальної правової держави в контексті її взаємодії

з громадянським суспільством, а також до визначення перспектив розбудови системи їх ефективної взаємодії в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Політико-правове дослідження концепцій соціальної правової держави та громадянського суспільства, їх розвитку в сучасній вітчизняній та зарубіжній правовій і політичній думці, а також аналіз їх сутності, змісту, джерел виникнення, специфіки та механізмів функціонування в правовому і політичному полі сьогоденного суспільного життя незалежної Української держави складає невід'ємну частину програми вивчення історії та теорії держави і права, конституційного права, політичної теорії.

**Нормативно-правову та емпіричну базу дослідження** складають Конституція України, закони України, інші нормативно-правові акти, міжнародні правові акти універсального характеру та документи регіонального напрямку (документи Ради Європи). До бібліографічного реєстру дисертації також було широко залучено значний масив спеціальної правової і політичної літератури, дослідження в галузі забезпечення прав людини, які дозволили надати всебічного висвітлення розглянутій здобувачем темі.

**Мета і завдання дослідження.** При визначенні мети дослідження дисертант насамперед керувався тим, що тема дисертаційної роботи охоплює собою той напрямок правових і політичних досліджень, який здебільшого залишався за межами систематичного викладення. Тому мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному вивченні, теоретичному аналізі, осмисленні та систематичному розгляді змісту концепції правової соціальної держави та громадянського суспільства у вітчизняній і зарубіжній політико-правовій думці, визначенні її сутності і засад, її впливу на функціональні та структурні трансформації, які відбуваються в політичному і правовому житті сучасної України, а також аналізі розвитку основних ідей і принципів, що пов'язані з розбудовою правової соціальної держави в контексті становлення інститутів громадянського суспільства.

**Досягнення поставленої мети стає можливим завдяки розв'язанню кількох конкретних завдань:**

- необхідності визначення теоретико-методологічної бази та конкретно-історичних соціальних, політичних та економічних умов, що лежать в основі виникнення і розвитку концепції правової соціальної держави;
- теоретичному осмисленню еволюції наукових уявлень про соціальну державу і її взаємини та взаємодію з політико-правовою теорією правової держави, демократичного суспільства та громадянського суспільства;
- запровадженню аналітичної експлікації системи ідей щодо розбудови правової соціальної держави в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій літературі, виділенні та системному визначенні її зв'язку з проблемами державотворчості, державного

управління, забезпечення ефективної дії демократичних політичних інститутів та впровадженні структурних принципів функціонування громадянського суспільства;

- дослідженню тенденцій формування правової соціальної держави в сучасній правовій, політичній та економічній ситуації реформування українського суспільства і системи державного управління.

Правова соціальна держава та громадянське суспільство розглядаються в дослідженні як багатоаспектні явища, в яких виділяються відповідні теорія та практика. Особлива увага надається аналізу сучасного стану основних конституційних принципів, що набули свого законодавчого закріплення і юридичної сили після прийняття п'ятою сесією Верховної Ради України 28 червня 1996 року Конституції України. В пропонованій роботі автор намагався подати комплексний, всебічний аналіз нормативних рис та правових якостей правової соціальної держави та громадянського суспільства, а також дослідити їх еволюцію як в зарубіжній, так і у вітчизняній правовій та політичній науці. Отримані теоретичні результати виступили тією науковою і методологічною основою, яка дозволила відстежити на конкретному правовому та політологічному матеріалі розвиток ідей соціальної правової держави в їх зв'язку з розбудовою в Україні громадянського суспільства. Автор переконаний, що такий аналіз сприятиме розробці нових підходів до розуміння сутності та змісту правової соціальної держави, вивченню теоретичного та практичного досвіду реалізації принципів правової соціальної держави провідними демократичними країнами світу.

*Методологічна основа дисертаційного дослідження.* Вирішення в процесі проведення аналізу матеріалу окреслених вище завдань передбачало залучення до аналізу цілого ряду відповідних загальнонаукових та спеціальних методів. Значною мірою це було обумовлено багатоаспектністю самої теми. Але зазначена риса проблематики соціальної правової держави та її взаємодії з основними інститутами громадянського суспільства передбачала застосування насамперед *формально-логічного методу* дослідження, який полягав у розробці несуперечливої логічної послідовності викладення матеріалу, коли отримані наприкінці кожної частини дисертації висновки відповідають вихідним положенням та припущенням, що було зроблено на початку. Наступним важливим науковим методом, який було покладено в основу дисертаційної праці, став *історичний метод* пізнання. Його застосування було обумовлено двома групами факторів. По-перше, самі концепції соціальної правової держави та громадянського суспільства не лише виникли на певному історичному етапі (що передбачало висвітлення тих історико-правових умов, які спричинили цей процес), але й змістовно трансформувалися в ході історичного розвитку у різних політико-правових концепціях та підходах. Саме тому теоретична настанова цілісності дослідження вимагала від дисертанта подати не лише формально несуперечливі моделі соціально-правової держави та громадянського суспільства, але й продемонструвати їх органічну



цілісність з історико-правовими процесами та тими змінами, що відбувалися в ході суспільного і державного розвитку. Використання такого важливого методу пізнання як *діалектичний*, було зумовлено тим, що як соціальна правова держава, так і громадянське суспільство є складними явищами, одним з джерел розвитку яких є ті внутрішні суперечності, що об'єктивно виникають у ході їх існування та взаємодії. І, нарешті, останнім серед основних загальнонаукових методів, який активно залучався в ході дослідження, став *структурно-функціональний метод*. Необхідність його застосування пояснюється вимогою надати адекватне політико-правове тлумачення самим поняттям соціальної, правової держави та громадянського суспільства, визначити їх сутність та зміст, оскільки єдиною можливістю чітко окреслити предмет дослідження було виявлення структури цих політико-правових феноменів та визначення тих функцій, які дозволяють виділити їх серед решти предметів політико-правових досліджень.

Серед безпосередніх загальнонаукових методів пізнання, які широко використовуються правовою та політичною наукою, дисертантом були застосовані методи аналізу та синтезу, системний та порівняльний методи дослідження, методи індукції та дедукції, версифікації отриманих результатів, які забезпечують цілісність, об'єктивність та конкретність наукового дослідження. При цьому кожен із зазначених методів виконував свої специфічні завдання, що дозволило надати комплексного бачення дисертаційної теми.

Водночас специфіка дослідження вимагала звернення і до спеціальних методів правової та політичної науки, серед яких слід зазначити методи компаративно-правового аналізу, юридичного тлумачення правових норм, узагальнення законодавчих приписів. Окрім загальних теоретико-методологічних праць у галузі політико-правової науки, теорії держави і права, історії правових і політичних учень, логіка дослідження поставила перед дисертантом необхідність звернення до аналізу чинного законодавства України (Конституція України, Закони України, інші нормативно-правові акти, що приймаються різними органами влади, документи міжнародно-правового характеру), законопроектів, що виносилися на обговорення Верховною Радою України, цілого ряду програм державного розвитку, реформування правової і політичної системи.

**Наукова новизна дослідження.** Однією з важливих теоретико-методологічних підвалин дисертації стала спроба дати системний аналіз концепції правової соціальної держави в контексті актуальних проблем, що постали перед Україною на сучасному етапі її розвитку, показати значення розв'язання досліджуваної проблематики для подальшої долі реалізації і запровадження реформаційних процесів в Україні. Наукова новизна роботи визначається, по-перше, спробою комплексного розгляду концепції правової соціальної держави з паралельним зверненням до загальних теоретичних концепцій права, громадянського суспільства, держави, влади і управління, а, по-друге, орієнтацією на обґрунтування всіх висунутих та запропонованих положень широким

масивом конкретного емпіричного, фактологічного та статистичного матеріалу із використанням зарубіжного досвіду розбудови моделей соціальної держави, що дає наочну політологічну і правову картину досліджуваним теоретичним поняттям і концепціям. У дисертації також визначена роль правової соціальної держави в стабілізації суспільства і підтримці зрівноваженої системи гарантування прав особистості та її соціального захисту, розкрита сутність нового політико-правового тлумачення засад процесу державного реформування, в якому головне місце посідає ідея соціально-правового управління суспільно-політичним розвитком, сформульовані висновки щодо використання надбань сучасної правової та політичної науки в галузі досліджень функціонування соціальної правової держави та громадянського суспільства для державотворчих процесів в Україні.

Визначена концепція конкретизується у положеннях, що мають наукову новизну:

1. Змістовною рисою взаємного зв'язку між правовою та соціальною державою є те, що соціальна держава, під якою розуміється структурний результат взаємопоеднання правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, має створювати таке законодавче поле, яке покликане стримувати конкурентні, іноді деструктивні, прагнення окремих її членів чи верств у межах збереження цілісності суспільства, організації взаємодії індивідуального і суспільного, приватного і публічного.

2. Механізм реалізації основних принципів соціальної правової держави є багатограним явищем, яке передбачає наявність конституційних механізмів народовладдя, правової структури функціонування всіх органів державної влади, задіяних у процесі управління державою та суспільством, розвиненої правової та провощоронної систем, різноманітних правових та соціальних інститутів, політичного плюралізму, багатотуркладної економіки, а також розвинену систему суспільних, професійних організацій, установ та асоціацій, які характеризують сучасне цивілізоване громадянське суспільство.

3. Взаємозв'язок між громадянським суспільством та соціальною правовою державою визначається як діалектичний синтез: громадянське суспільство потребує існування правової соціальної держави як своєї передумови, хоча, разом з цим, тільки розвинуте громадянське суспільство, широкое й активне залучення мас до державно-політичних процесів уможливує утворення правової соціальної держави, є основою стабільності демократичного правового режиму й авторитетної державної влади.

4. Вагомою складовою умовою успішності розбудови в Україні соціальної правової держави є увага до проблеми громадянського суспільства. Справа в тому, що громадянське суспільство слід тлумачити не просто як сферу панування приватних інтересів, а як усю сукупність позадержавних суспільних відносин. Для подібного громадянського суспільства характерна не лише наявність приватних, індивідуальних чи групових інтересів, але й, певно, визначена здатність до саморегулювання, готовність і

бажання підпорядковувати свої власні інтереси загальним та спільним для всієї держави і всього суспільства правилам та інтересам.

5. Потенційну здатність до прогресивного динамічного розвитку в сучасних умовах мають лише соціально орієнтовані, демократичні правові держави. Соціальна правова державність стала однією з найважливіших підвалин активного розвитку більшості європейських країн у повоєнний період, а також основою модернізаційних процесів середини-кінця XX століття. Вона покликана узгодити проблеми, що породжуються політичною модернізацією.

*Теоретична і практична значущість дослідження.* Теоретична значущість дисертації полягає у проведенні комплексного наукового дослідження концепції соціальної правової держави, що сприятиме поглибленому вивченню цього питання. В процесі здійсненого в дисертації теоретико-методологічного аналізу автором надається системне викладення основних політико-правових характеристик сучасних політичних процесів в Україні, стан і тенденції розвитку України як правової соціальної держави, специфіку, форми і методи розв'язання конкретних проблем суспільно-політичного життя Української держави, пов'язаних із реальним впровадженням принципів, які містяться в концепції соціальної держави.

Наведений у дисертації фактичний матеріал, основні теоретичні узагальнення і висновки можуть бути використані при розробці фундаментальних досліджень у галузі таких наукових дисциплін, як теорія держави і права, теорія політичних процесів та інститутів, історія правової і політичної думки, політична теорія, конституційне право, соціальна філософія, а також при побудові окремих спецкурсів та організації роботи проблемних груп і наукових семінарів. Окрім цього, до сфери практичного застосування здобутих у дисертації результатів потрапляє і внесок здобувача в забезпечення науково методологічної бази процесу політико-правового реформування Української держави.

*Особистий внесок здобувача* полягає в тому, що дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якому на підставі теоретичного аналізу існуючих у вітчизняній та зарубіжній правовій і політичній науці щодо сутності та змісту понять правової, соціальної держави та громадянського суспільства, наводиться і викладається авторське бачення цієї проблеми, її місця і ролі в сучасному правовому, політичному житті та суспільно-правовій діяльності незалежної Української держави.

*Апробація дослідження.* Основні положення та висновки дисертаційної роботи набули свого відображення у публікаціях дисертанта, що були надруковані автором у 3 статтях у фахових виданнях відповідно до переліку, затвердженого ВАК України. Концепція та основні положення дисертаційного дослідження були предметом обговорення під час проведення методологічних семінарів, теоретичних обговорень та наукових конференцій. Матеріали дисертації також було залучено і використано в процесі професійної діяльності здобувача.

якими держава несе відповідальність за створення змістовних передумов для реалізації основних прав як найважливіших правових цінностей. До цього ж відноситься і активізація права на юридичну рівність як суб'єктивно-публічного права на отримання допомоги з боку держави, так само як і гарантування державою свободи та мінімального рівня добробуту на рівноправній основі.

Таким чином, нове конституційне оформлення "правової державності" спричинило виникнення у правовій і політичній науці такого підходу до неї, який визначає *правову державу як матеріально забезпечену та гарантовану соціальним захистом державу*, а декларування соціального характеру правової держави доповнюється посиланням на те, що вона спрямовує свою діяльність на захист певних конституційно-правових цінностей. Суперечність, яка виникає між правовою функцією держави (захист основних прав і свобод громадян) та соціальною функцією (гарантування та потенційне порушення деяких з основних прав) інституційно вирішується, завдяки системі розподілу влад.

Разом з тим, методологічне перетинання проблематики соціальної і правової держави спричинило переорієнтацію правової і політичної науки на визнання значної соціальної цінності права не лише як інструменту спонукання чи покарання, але й як системотворчого засобу, використання якого спроможне вирішити різноманітні проблеми багатьох сучасних суспільств шляхом соціально-правового реформування існуючих суспільних відносин у напрямку курсу на впровадження інститутів правової та соціальної держави. Отже, встановлення взаємодії між правовою та соціальною державою, з'ясування соціального призначення і ролі права, аналіз його практичної дії в суспільстві як одного з інструментів політичної влади – ось ті питання, які, на думку Дж.Коррі, К.Дайнса, Дж.Холла, А.Арейна, Д.Трубєка, Д.Блека, постали в процесі розвитку ідеї правової держави.

Тому, визнаючи теоретичну цінність чіткого відмежування принципів та функцій соціальної держави від принципів та функцій правової держави, ми все ж таки, виходимо з того, що ці дві концепції перебувають не в антагоністичних, а у співіснуючих відносинах. Протиставлення цих двох концепцій можливе лише за умови вузько-формалістичного розуміння сутності права, коли при формулюванні мети державотворення, як пише В.Філіпчук, запитують лише "як?" і повністю забувають про запитання "для кого?". Принцип правової рівності жодною мірою не протистоїть принципу соціальної справедливості, навпаки, вони доповнюють і змістовно розширюють один одного. З вищесказаного випливає те, що руйнація системи соціальної держави, яка супроводжуватиметься водночас лімітацією права формальним законом, призведе, до появи таких глобальних соціальних конфліктів, які не підлягатимуть розв'язанню не тільки демократичними, а й правовими засобами. Отже, те завдання, що стоїть перед сучасною політико-правовою наукою, полягає не у

віднайдені суперечностей між правовою та соціальною державою, а у створенні єдиної концепції “широкого” тлумачення права (як поєднання політичних, громадянських, економічних та культурних прав) і розробці конструктивної доктрини соціальної правової держави.

У третьому розділі - *“Взаємодія соціальної правової держави і громадянського суспільства”* - аналізуються питання, які постали в ході попереднього дослідження і які стосуються, з одного боку, теоретико-методологічних передумов взаємозв'язку соціальної правової держави та громадянського суспільства, а, з іншого, – конкретних практичних політико-правових форм та механізмів означеного взаємовпливу в умовах сучасних процесів здійснюваної в Україні державно-правової реформи. Подібне співставлення в площині одного дослідження понять соціальної правової держави та громадянського суспільства в жодному разі не є випадкове. Адже як правова, так і соціальна держава, і в цьому полягає її змістовна відмінність від будь-яких форм етатистських концепцій “держави-благодійника”, завжди діє не заради самозбереження державної влади, а заради тих людей, чії права, свободи та гідність вона покликана юридично забезпечувати та економічно підтверджувати.

У багатьох працях сучасних науковців громадянське суспільство дуже часто визначається як логічна протилежність державі та державній владі. При цьому увага здебільшого акцентується на тому, що вже сам політико-правовий факт появи держави одразу ж ставить питання про диференціацію всієї сфери суспільного життя на, так би мовити, два аспекти: громадянський та суто державний, кожний з яких намагається поширити свій вплив на інший. Хоча, варто відзначити, що у різних теоріях ці взаємовідносини громадянського суспільства та соціальної правової держави визначаються по-різному. З точки зору одних теоретиків держави і права, ці відносини є обов'язково антагоністичними і передбачають розширення політичного, економічного та правового впливу кожної зі сторін лише за рахунок актуального зменшення обсягу влади іншої сторони. Решта дослідників вважає, що ці відносини можуть бути як відносинами взаємозаперечення, так і взаєминами конструктивної взаємодії, адже процес розвитку держави, формування державної влади та вдосконалення апарату державного управління з метою забезпечення принципів верховенства права та соціальної справедливості не завжди має своїм наслідком обмеження прав громадянського суспільства і окремих громадян. Не тільки громадянське суспільство впливає на загальнодержавні процеси, але й сама держава активно і різнобічно впливає в громадянське суспільство, причому це відбувається насамперед завдяки механізмам соціальної держави.

Виділивши основні позиції, що були запропоновані в ході розвитку правової і політичної науки стосовно співвідношення понять громадянського суспільства та держави, і, зокрема, такої її форми, як соціальна правова держава, ми можемо дійти того

висновку, що незалежно від ставлення того чи іншого мислителя до природи та сутності громадянського суспільства, а також його поглядів на походження самої держави, всі вони, як правило, розглядають або громадянське суспільство, або соціальну правову державу як взаємозалежні та взаємодоповнюючі чинники.

Однак усі ці теоретичні здобутки правової науки щодо правового та соціального забезпечення соціальною правовою державою вільної діяльності основних інститутів громадянського суспільства в умовах українського сьогодення мають зазнати певного корегування. Тому нині нам необхідно пройти через надзвичайно важливе і відповідальне випробування зрілості самостійної української державності, а саме, - розбудову соціальної правової держави. Для цього необхідна організація управлінських структур, які абсолютно не залежать від наслідків політичної боротьби і діяльність яких має бути спрямована на забезпечення та захист інтересів громадянського суспільства. Ці структури мають бути спроможними надавати допомогу інститутам громадянського суспільства, знаходити з ними компроміси з метою запобігання суспільних потрясінь. Щоправда, згідно із засадничими принципами правової науки, розвиток будь-якого суспільства і будь-якої держави завжди супроводжується виникненням суперечностей, однак політико-правова концепція соціальної правової держави передбачає, що остання бере на себе обов'язок нагляду за тим, щоб ця боротьба інтересів (навіть всередині самого громадянського суспільства) завжди проходила у цивілізованих рамках правового життя, які визначають автономію і абсолютну цінність кожної окремої людини.

Згідно з обстоюваною автором тезою, фундаментальною передумовою будь-якої соціальної правової держави є насамперед формування громадянського суспільства. Тобто, такого суспільства, в якому був би забезпечений вільний і всебічний розвиток кожної особистості, в якому б функціонували демократичні громадські інститути, що забезпечують свободу слова та інформації, гарантують силою громадської думки і суспільною мораллю вільні вибори, наявність легальної опозиції і багатопартійність, унеможливають узурпацію влади. Поряд із соціальною правовою державою має існувати громадянське суспільство, але так, щоб ці дві сили перебували в діалектичному взаємозв'язку, а не підпорядковувалися одним і тим же керівникам. Головне для держави – здатність встановлювати норми для плюралізму державних і приватних суб'єктів, тобто потрібна держава, яка б більше гарантувала соціальні права, а менше б займалася управлінням. Отже, необхідна умова розвитку демократичної соціальної правової держави – це наявність *громадянського суспільства, яке виступає як сфера реалізації економічних, соціальних, етно-національних, культурних, релігійних, екологічних та інших громадських інтересів (які перебувають поза безпосередньою діяльністю держави), що опосередковує її відносини з індивідами.*

У *Висновках* підводяться узагальнюючі підсумки роботи, викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати, одержані в дисертації, а також визначаються рекомендації щодо наукового і практичного використання здобутих результатів.

*Основні результати проведеної дисертаційної роботи можуть бути викладені у вигляді наступних тез:*

1. Питання розбудови в Україні соціальної правової держави та громадянського суспільства передусім викривають глибинну необхідність проведення відповідних змістовних політико-правових досліджень. Таких, які б дали змогу реформувати відносини влади, систему законодавства та державні механізми на змістовній науково-теоретичній основі.

2. Політико-правовий та соціально-економічний досвід більшості сучасних європейських країн свідчить про те, що соціальна держава здатна створити реальні умови для забезпечення гідного життя особистості та подолання різкої суспільної диференціації, не порушуючи при цьому такі принципи правової держави, як верховенство закону, розподіл влад та підконтрольність усіх органів державної і недержавної влади єдиному правовому полю.

3. Теорія соціальної держави визначає межі та доцільність втручання держави в економічну сферу, вводячи своєрідний коефіцієнт взаємозалежності між економічною ефективністю та соціально-правовою справедливістю.

4. У зв'язку з проблематикою соціальної правової держави, на особливу увагу заслуговує тема формування громадянського суспільства, так само як і правового гарантування діяльності його основних інститутів: засобів масової інформації, захисту прав людини, громадських організацій та політичних партій.

5. Одним з найбільш значних чинників недопущення деформацій громадянського суспільства виступає соціальна правова держава, яка проголошує метою свого існування захист особистої свободи і власності у межах чітко встановленого нормативно-законодавчого поля. Внаслідок чого між соціальною правовою державою та громадянським суспільством виникає своєрідний позитивний баланс стримування, коли внутрішня диференціація громадянського суспільства врівноважується принципами права і справедливості, а тенденція соціальної правової держави до узурпації невластивих їй функцій здобуває обмеження, завдяки самоврядуваній системі інститутів громадянського суспільства.

6. Оскільки громадянському суспільству має відповідати держава нового типу, а, саме, соціальна правова держава, то призначенням існуючої у наш час в Україні держави є створення міцних правових передумов побудови, функціонування і розвитку громадянського суспільства, з одного боку, і перетворення самої держави в соціально-політичний інститут з новими функціями, які б відповідали потребам громадянського суспільства, - з іншого боку.

**Положення дисертацій знайшли відображення у наступних роботах:**

1. Пижик І.М. Актуальні проблеми досліджень взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства в західній правовій науці //Актуальні проблеми політики. – Одеса. 1999. – Випуск. -№9. – С. 12-24.
2. Пижик І.М. Політико-правові питання визначення сутності понять соціальної та правової держави // Держава і право. – К., 2000. – Вип.№6. – С. 396- 402.
3. Пижик І.М. До проблеми взаємодії правового і соціального факторів у сучасній Українській державі// Держава і право. – К., 2000. – Вип.№7. – С. 462-466.

Пижик І. М. Політико-правові проблеми формування соціальної держави в Україні (Рукопис).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.13 – правові проблеми політичних інститутів і процесів. Одеська державна юридична академія, Одеса, 2001 р.

Дисертація присвячена комплексному розгляду концепції правової соціальної держави, її зв'язку з громадянським суспільством. У роботі визначаються основні науково-методологічні підходи до вивчення цього правового та суспільного явища, виділяється його сутність, аналізуються правові, політичні, економічні, соціальні та організаційні причини його виникнення, механізми функціонування, ідеологічні засади. Автор дисертації акцентує увагу на зв'язку концепції правової соціальної держави з питаннями політики, теорії і практики державотворчих процесів, законодавчої та законотворчої діяльності, розбудови в Україні правової, демократичної держави в нових умовах ринкової економіки, забезпечення умов для ефективного розвитку інститутів громадянського суспільства в ході сучасної державно-правової реформи.

**Ключові слова:** правова держава, соціальна держава, громадянське суспільство, державотворення, демократія, закон, право, державна влада, ринкова економіка.

Пижик Иван Михайлович. Политико-правовые проблемы формирования социального государства в Украине. (Рукопись).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.13. – правовые проблемы политических институтов и процессов. Одесская государственная юридическая академия, Одесса, 2001 г.

Диссертация посвящена комплексному рассмотрению концепции правового социального государства, его связи с гражданским обществом. В работе определяются основные научно-методологические подходы к изучению этого политико-правового феномена, выделяется его сущность, анализируются правовые, политические,



экономические, социальные и организационные причины его возникновения, механизмы функционирования, идеологические основания. Автор диссертации акцентирует внимание на связи концепции правового социального государства с вопросами политики, теории и практики процессов государственного строительства, законодательной и законотворческой деятельности, создания в Украине правового, демократического государства в новых условиях рыночной экономики и обеспечения условий для эффективного развития институтов гражданского общества в процессе совершающейся государственно-правовой реформы.

Вместе с тем в диссертации отстаивается тезис, что традиционная теория обеспечения функционирования правового государства путем создания соответствующей системы правовых институтов, в основе которой лежат либеральная и демократическая европейские конституционные традиции требует, своего дополнения с позиций современной проблематики социального государства. При этом фундаментальным и не подлежащим сомнению считается разделение на социальное правовое государство и гражданское общество, защита интересов членов гражданского общества и его составных частей путем нормативной фиксации основных прав, а также принципиальное отрицание права государства получать для себя выгоду путем релятивизации основных конституционных прав путем обоснования неких высших государственных интересов. В русле представленного подхода теоретически оправданным и практически эффективным ответом на конституционно-правовую проблематику взаимодействия правового государства и социального государства выступает усиление политико-правового контроля со стороны гражданского общества над государством относительно его ответственности за уровень социального благосостояния. Этот контроль реализуется путем включения программных положений о социальном государстве в конституционные законы, а также путем юридического истолкования основных прав человека как конституционных целей в соответствии с которыми государство несет ответственность за обеспечение нормальных условий для реализации основных социальных прав как одних из наиболее важных правовых ценностей. Таким образом, новое конституционное оформление идеи правового государства повлияло на возникновение такой его политико-правовой интерпретации, которая понимает правовое государство как материально обеспеченное государство с гарантированным уровнем государственной социальной защиты.

Исследование и анализ диссертационной темы осуществлен автором в трех основных направлениях: рассмотрение основных концепций современной правовой и политической науки в понимании социального правового государства и гражданского общества, определение основных проблем взаимодействия социального и правового государства, экспликация проблем взаимодействия социального правового государства и гражданского общества, которые соответствуют разделам диссертации

**Ключевые слова:** правовое государство, социальное государство, гражданское общество, демократия, закон, право, государственная власть, рыночная экономика.

Pizik I.M. Political and legal problems of formation of the social state in Ukraine. (Manuscript)

Dissertation for attaining the academic title of Candidate of Law Studies on speciality 12.00.13 – legal problems of political institutes and processes. Odessa, Law state academy, 2001.

A defense is made of the manuscript of dissertation dedicated to the complex review of the concept, of the rule of law and social state, its connection with the civil society. The basic scientific and methodological approaches in studying of this political and legal phenomenon are also determined, as well as its essence, the ways of functioning, ideological basis, legal, political, economic and social reasons of its rise. The author of the dissertation pays his special attention to the connection of the concept of the legal social state with questions of policy, theory and practice of state construction processes, legislative activity, creation in Ukraine the legal democratic state according to the new conditions of market economy and ensuring of conditions for efficient development of institutes of the civil society during committed state and legal reform.

**Key words:** rule of law, social state, civic society, democracy, state formation, law, power, market economy.